

Nataša Vujisić Živković¹
Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu

Razvoj institucije stalnog stručnog nadzora nad osnovnim školama u Srbiji u XIX veku²

Apstrakt: U ovom radu predstavili smo razvoj institucije školskog nadzora nad osnovnim školama u Srbiji u XIX veku. Na osnovu analize normativnog okvira školskog nadzora (školskih zakona, uputstava i propisa), izveštaja školskih nadzornika i beležaka učitelja o karakteru školskog nadzora, nastojali smo da rasvetlimo i objasnimo promene u koncepciji nadzora nad osnovnim školama. Naša analiza je pokazala da je školska revizija u Srbiji započela kao upravni nadzor, koji je bio u funkciji kontrole rada škola i učitelja, a da je devedesetih godina XIX veka preovladao koncept stalnog stručnog nadzora sa naglašeno instruktivnom funkcijom – ovaj nadzor imao je za cilj da unapredi kvalitet nastavnog rada i osposobljenost učitelja. Promene u koncepciji školskog nadzora odlikavaju se i u različitim nazivima ove institucije: najpre su nadzor vršili upravitelji, direktori, inspektori, revizori i staratelji, da bi se krajem XIX veka ustalio izraz školski nadzornici.

Ključne reči: istorija školstva, školski nadzor, osnovne škole.

Uvod

U protekloj deceniji učinjen je značajan pomak u teorijskom pristupu istoriji obrazovanja u Srbiji XIX i prve polovine XX veka, koja se, pre svega u radovima Lj. Trgovčević i A. Đurovića (Trgovčević, 2003; Đurović, 2004), sagledava u kontekstu društvene modernizacije. Proces diferencijacije sistema obrazovanja kao modernog društvenog sistema, kao što je poznato iz fundamentalnog rada na ovu temu nemačkog sociologa Niklasa Lumana, uvek je praćen formiranjem „obrazovnog establišmenta”. (Luhmann, 1998) Neposredna istraživanja nastanka

¹ Nataša Vujisić-Živković je docent na Odeljenju za pedagogiju i andragogiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu.

² Rad je nastao u okviru projekta Instituta za pedagogiju i andragogiju (Filozofski fakultet, Beograd) „Modeli procenivanja i strategije unapređivanja kvaliteta obrazovanja“ (179060), koji finansira Ministarstvo nauke i tehnologije Republike Srbije.

i funkcionisanja prosvetne administracije u Srbiji nisu vršena, mada postoje brojni nalazi koji ukazuju na njenu neefikasnost.

Nadzor nad školama, takođe, nije privukao veću pažnju istoričara obrazovanja, iako se izveštaji školskih nadzornika obilato koriste u njihovim radovima. Tako je književna slika školske revizije u pripovetkama Milovana Glišića i Radoja Domanovića ostala najupečatljivije svedočanstvo o procesu koji je doveo do konstituisanja modernih („istraživačko-konsultativnih”) profesija u obrazovanju.

U ovom radu nastojali smo da rasvetlimo i objasnimo promene u karakteru nadzora nad osnovnim školama u Srbiji u XIX veku na osnovu analize normativnog okvira školskog nadzora (zakona i uputstava), izveštaja školskih nadzornika i učiteljskih kritika na račun prakse nadzora. Posebno smo istakli blizak odnos koji je postojao između potrebe države da obezbedi kontrolu kvaliteta obrazovnog procesa i ličnih i profesionalnih ambicija učitelja. Upravo je napetost između ovih aktera obeležavala debatu o pitanju školskog nadzora u srpskom društvu i uticala na donošenje političkih odluka.

Školski nadzor u Srbiji u periodu od 1832. do 1870. godine

Početak školskog nadzora u Srbiji vezuje se za Atanasija Teodorovića, *upravitelja normalnih škola u Beogradu*, koga je knez Miloš na ovu funkciju postavio 21. aprila 1832. godine.³ Krajem školske 1831/32. godine A. Teodorović održao je godišnji ispit u beogradskoj osnovnoj školi. U izveštaju iz ove revizije, od 31. avgusta 1832. godine, upravitelj je kritičan prema „detetonastavniku” Tomi Solaru: beleži da se katehezis ne uči u potrebnom obimu, da su deca slaba u nemačkom jeziku, da su mlađi učenici iz računa naučili jedino da razlikuju cifre...⁴

Godine 1836. (21. marta) ustanovljena je funkcija *direktora sviju škola* na koju je postavljen Petar Radovanović. Za *direktora* je doneto posebno *Nastavlenije* kojim je definisano da je on „/.../ starešina sviju učitelja u Srbiji, on motri nad ispunjenijem njini dužnosti, da umejuće i pogrešavajuće ispravlja i voobšte nastoji, da škole normalne budu u redu, i da se junost u njima celishodno vaspitava”.⁵ *Nastavlenijem* je uvedena funkcija *mesnih nadziratelja* koje je postavljao direktor

³ Postavljenje Atanasija Teodorovića za profesora Velike škole i nadziratelja normalnih škola (21. april 1832. god.). U: T. Dragičević i S. Timotijević (u red.) (2009). *Školstvo i prosveta u Srbiji 1817–1838*. Beograd: Arhiv Srbije, str. 16–18.

⁴ Izveštaj Atanasija Teodorovića, upravitelja normalnih škola u Beogradu o uspehu učenika (31. avgust 1832. god.). U: T. Dragičević i S. Timotijević (u red.) (2009). *Školstvo i prosveta u Srbiji 1817–1838*. Beograd: Arhiv Srbije, str. 16–18.

⁵ Nastavlenie Direktoru sviju škola u Knjaževstvu Srbije (21. mart 1836. god.). U: T. Dragičević i S. Timotijević (u red.) (2009). *Školstvo i prosveta u Srbiji 1817–1838*. Beograd: Arhiv Srbije, str. 134–137.

iz redova sveštenstva i uglednijih građana. Njihov je zadatak bio da prate rad škole i učitelja i to bez ikakve nadoknade. Direktor sviju škola, P. Radovanović, izvršio je prvu reviziju škola krajem školske 1835/36. godine – obišao je 68 škola u kojima je bilo 2.273 učenika.⁶ Njegov izveštaj sadrži podatke o školama koje je obišao (mesto i srez u kome se škola nalazi, da li je škola državna ili opštinska, da li ima mlađu i stariju klasu), o starosti učitelja, njihovom poreklu i bračnom statusu i o tome koliko dugo rade kao učitelji. Takođe, P. Radovanović je zabeležio svoju procenu „sposobnosti i vladanja učitelja” i kratko zapažanje o njihovom obrazovanju, odnosu sa meštanima, eventualnim krivicama i kaznama. Direktor je procenio da je od 68 učitelja samo njih 16 sposobno da radi u starijoj klasi normalne (osnovne) škole, a da bi se od preostalih 52 učitelja tek nekolicina mogla usavršavanjem osposobiti za taj rad.

Nakon donošenja Turskog ustava 1838. godine ustanovljena je Visoka kancelarija prosvetljenija i saniteta kojom je rukovodio Stefan Stefanović Tenka u funkciji *popočitelja prosvetljenija i vrhovnog nadziratelja karantina*. Za narednu školsku godinu, u cilju efikasnije uprave i nadzora nad školama, Srbija je podeljena na dva okruga, istočni od Beograda ka Timoku i zapadni od Beograda ka Drini, a školski nadzor u školskoj 1837/38. godini obavili su S. Stefanović i Konstantin Branković, profesor filozofije na Liceju.

Značajnije izmene u organizaciju školskog nadzora unete su *Ustrojenijem javnog učilišnog nastavljenija* iz 1844. godine. Ovim opštim školskim zakonom nadzor nad osnovnim školama regulisan je na sledeći način: postoji mesni upravitelj na nivou opštine, u čijem je delokrugu da se stara o školskim potrebama i dva *glavna upravitelja* koji vrše upravni nadzor – staraju se o tome da se poštuju školski zakoni i propisi, prisustvuju godišnjim ispitima i ocenjuju rad učitelja.⁷ Potom je 1853. godine ustanovljeno zvanje *glavni inspektor učilišta*. Na ovo mesto postavljen je Platon Simonović za koga je izašlo posebno „nastavljenije”. Uputstvom za glavnog inspektora određeno je da on svake godine treba da poseti nekolicinu osnovnih škola i tako za pet godina obiđe sve škole u Srbiji.

Preustrojenijem višeg nadzirateljstva i uprave školske od 22. avgusta 1857. godine učinjeni su prvi koraci u pravcu centralizacije školskog nadzora. Ovim zakonom ukinute su funkcije *glavnog inspektora učilišta* i *glavnuh upravitelja*, a Popočiteljstvo prosvetljenija preuzelo je da preko *četiri sekretara* vrši neposredan

⁶ Spisak sviju, u pravitelstvenim i obšetstvenim školama Knjaževstva Srbije naodeći se učitelja (20. juli 1836. god.). U: T. Dragičević i S. Timotijević (u red.) (2009). *Školstvo i prosveta u Srbiji 1817–1838*. Beograd: Arhiv Srbije, str. 134–137.

⁷ *Ustrojenije javnog učilišnog nastavljenija*, 1844, str. 325–328.

nadzor nad školama.⁸ O ovim izmenama dr Nikola J. Petrović piše: „Koliko sam saznao, ukidanje glavnih upravitelja škola bila je stvar ličnih obzira. Radovanović beše umro. Samo je bio g. Milovan Spasić kao jedini glavni upravitelj. U ono doba on nekako avanzova za načelnika popečiteljstva prosvete i tako je nestalo ljudi za glavne upravitelje. Zakon je kazao samo ono što je već bilo postojalo”.⁹

Centralizacija školskog nadzora koja je uvedena zakonom iz 1857. godine potvrđena je *Zakonom ustrojstva osnovi škola* iz 1863. godine kojim su nadzor nad osnovnim školama preuzela *dva sekretara* Ministarstva prosvete i crkvenih dela. Sekretari su obilazili škole po Srbiji na kraju školske godine ili su pozivali učitelje da dođu u veće mesto i donesu protokole iz kojih se moglo videti šta su radili. Njihov osnovni zadatak bio je da ocene rad učitelja. S druge strane, i država i opštine bile su zainteresovane jedino za to da učitelj dobije pozitivnu ocenu i da škola nastavi sa radom. Malo ko je obraćao pažnju na to kako izgleda nastavni rad učitelja. Kada je u Srbiju 1868. godine došao Đorđe Natošević, posle obilaska škola u beogradskom okrugu podneo je izveštaj u kome je stanje u školama ocenio kao veoma loše: „I opet moram da izjavim da ni u onim najboljim uslovima nikakve koristi ne vidim. Celo je ovo znanje samo prividno, samo spolja za decu prilepljeno. Deca ni malo svesti nemaju o onome što znaju, zato su već sada gotovo sve zaboravila što su prvog tečaja sa onoliko naprezanja naučila. Šta god da se ovako samo mehanički na izust uči i zna, mora se za malo vremena sve zaboraviti.”¹⁰

Možemo da zaključimo da je nadzor nad osnovnim školama u Srbiji u periodu 1832–1870. godine započeo kroz funkciju *upravitelja normalnih škola* i *direktora sviju škola* koji su bili direktno odgovorni knezu, da bi pedesetih godina prešao u ruke Popečiteljstva prosvete i da je revizija dominantno imala karakter upravnog nadzora – cilj je bio da se obezbedi poštovanje školskih zakona i propisa i oceni rad učitelja. Školski revizori imali su zadatak da na kraju školske godine ispitaju i ocene znanje učenika. Budući da još uvek nije bila razvijena svest o značaju načina na koji učitelj dolazi do rezultata, revizori se nisu bavili nastavnim radom učitelja. Verovalo se da je znanje koje učenici pokažu na ispitu jedini dobar pokazatelj kvaliteta rada učitelja.

⁸ Preustrojenje višeg nadzirateljstva i uprave školske. U: *Zbornik zakona i uredbi i uredbeni propisa u Knjaževstvu Serbskom*, Beograd, 1957.

⁹ Petrović, J. N. (1880). „Školski nadzor”. *Prosvetni glasnik*, sv. IV, str. 167.

¹⁰ Čunković, S. (1971). *Školsktvo i prosveta u Srbiji u XIX veku*. Beograd: Pedagoški muzej, str. 85.

Karakter nadzora nad osnovnim školama u periodu od 1870. do 1890. godine

Kritička zapažanja Đ. Natoševića o školama koje je obišao, iako su naišla na osudu prosvetnih vlasti, doprinela su intenziviranju napora na reformi osnovnoškolske nastave. Prvi korak u tom pravcu bilo je osnivanje Učiteljske škole u Kragujevcu 1871. godine. Za školovane učitelje bili su potrebni jednako spremni nadzornici. U školskoj 1871/72. godini ministar prosvete S. Novaković odustao je od prakse da reviziju vrše isključivo činovnici ministarstva. U nadzor je kao svoje izaslanike, pored sekretara ministarstva prosvete i crkvenih dela, Milorada Popovića Šapčanina i Milana Đ. Milićevića, poslao profesore srednjih škola, a ovaj model nadzora zadržali su i docniji ministri.¹¹

Godine 1880. ministar S. Bošković potpisao je prvo uputstvo za školske nadzornike. *Uputstvom g.g. izaslanicima ministarstva prosvete i crkvenih poslova koji će pregledati škole u Srbiji 1880. godine* od izaslanika se tražilo da u osnovnim školama prate „opšte stanje” u nastavi, uspeh učenika i poštovanje školskih zakona i propisa. Preporučuje se da izaslanik prisustvuje godišnjem ispitu svih učenika u osnovnoj školi da bi na taj način utvrdio šta je učitelj predavao i da li se pridržavao nastavnog plana, da prati na koji način učitelj ispituje i objašnjava na ispitu, da pregleda da li škola ima potrebna nastavna sredstva i da li su učenici redovno pohađali nastavu. Takođe, izaslanik je imao zadatak da pregleda dnevnik predavanja i prozivki, spisak kazni, inventar stvari i knjiga, školsku zgradu (školski nameštaj, higijenu školske zgrade i dvorišta) i da razdeli knjige najuspešnijim učenicima.¹²

Dalje izmene karaktera nadzora nad osnovnim školama, i to u pravcu zasnivanja stalnog stručnog nadzora, učinjene su na inicijativu ministra prosvete i crkvenih dela S. Novakovića koji je 21. marta 1881. godine doneo *Zakon o nadziranju škola*.¹³ Ovim zakonom određeno je da nadzor u osnovnim školama vrše „lica iz prosvetne struke”, pre svega profesori učiteljske i srednjih škola. Nadzor je i dalje imao funkciju ocenjivanja učitelja i zato je bilo uređeno da nadzornik obilazi škole na kraju školske godine i prisustvuje godišnjim ispitima (predviđene su ocene od 1 do 5 – rđav, slab, dobar, vrlo dobar i odličan). *Zakonom o nadziranju škola* definisano je da nadzornike postavlja ministar prosvete i crkvenih dela na predlog Glavnog prosvetnog saveta (koji je ustanovljen 1880. godine), a njihov

¹¹ „Školski revizori za 1872. godinu“, *Škola*, 1872, god. V, br. 13, str. 208.

¹² „Uputstvo g.g. izaslanicima ministarstva prosvete i crkvenih poslova koji će pregledati škole u Srbiji 1880. godine“, *Prosvetni glasnik*, 1880, god. I, sv. 2, str. 40–41.

¹³ „Zakon o nadziranju škola“, *Prosvetni glasnik*, 1881, god. II, sv. 7, str. 235–236.

broj da se određuje prema potrebi. Za školsku 1880/81. godinu imenovano je 24 nadzornika.¹⁴

Budući da je zakonom bilo određeno da se za nadzornike biraju lica iz prosvetne struke postavilo se pitanje da li su učitelji kompetentni da preuzmu ovu funkciju. Iz učiteljstva su stizali zahtevi da se nadziranje osnovnih škola prepusti iskusnim učiteljima, ali je u Glavnom prosvetnom savetu preovladavao stav da dužnost nadzornika treba da obavljaju srednjoškolski profesori sa visokim obrazovanjem. Na listi nadzornika za školsku 1880/81. godinu nije bio ni jedan učitelj, a školske 1881/81. postavljen je za nadzornika samo jedan, učitelj iz Loznice, Milan Nastović.¹⁵

Godine 1881. učitelji u Srbiji osnovali su Učiteljsko udruženje koje je 1882. godine pokrenulo staleški list „Učitelj”. Preko ovog časopisa učitelji počinju aktivno da učestvuju u raspravi o uređenju školskog nadzora. Već u drugom broju „Učitelja” izašao je članak o školskom nadzoru koji je potpisan inicijalima D.T.M., u kome se traži uvođenje stalnog stručnog nadzora koji bi obavljali učitelji sa završenom učiteljskom školom.¹⁶ Iste godine izašao je članak anonimnog autora u kome se u prilog stalnom stručnom nadzoru navodi: „Prestalo bi se sa krparenjem pouke nad nespremnim nastavnicima koja se sa onako lošim rezultatima vrši za vreme velikog školskog odmora, ta bi pouka postala redovan posao stalnih školskih nadzornika /.../ Nastala bi prava revizija u svako doba godine u kojoj bi se učitelji ocenjivali na svom poslu; znali bi se pouzdano svi uzroci nepostignutog uspeha u školskom radu pojedinih nastavnika, otklanjale bi se sve moguće smetnje za vremena; /.../ otklonilo bi se i ovo svakidašnje biranje revizora, pri kome hotimično ili nehotično upadne i priličan broj ljudi za koje su rad u osnovnoj školi i sve teškoće koje su sa tim radom skopčane, kao i psihološki procesi dečjeg razvitka, da ne rečemo što više, veoma malo poznati; /.../ ojačala bi u narodu svest o važnosti školovanja”.¹⁷

Kada je 1881. godine institucija nadzora nad osnovnim školama dobila zakonski okvir (donošenjem *Zakona o nadzoranju škola*) u prosvetnim krugovima se očekivalo da je to prvi korak ka ustanovljenju stalnog stručnog nadzora koji bi bio više u funkciji unapređivanja rada učitelja, a ne samo njihovog ocenjivanja. Međutim, *Zakon o osnovnim školama* od 31. decembra 1882. godine nije zadirao u karakter nadzora. Školska revizija je po ovom zakonu ostala u rukama profesora učiteljske i srednjih škola, a zadaci nadzornika ostali su isti: da oceni rad učitelja ocenom od 1 do 5, da nadgleda redovnost pohađanja nastave, da prati u kakvom

¹⁴ „Postavljenja školskih nadzornika za godinu 1880–81”, *Prosvetni glasnik*, 1881, god. II, sv. 9, str. 316.

¹⁵ „Nadzornici za osnovne škole za 1881–82. školsku godinu”, *Prosvetni glasnik*, 1882, god. III, sv. 9, str. 269.

¹⁶ D.T.M. (1882). „Nadzor u osnovnoj školi”, *Učitelj*, god. I, br. 2, str. 37–39.

¹⁷ „Pred reviziju”, *Učitelj*, 1882, god. I, br. 15, str. 233.

su stanju školske zgrade i školska dvorišta, snabdevenost škole nastavnim sredstvima...¹⁸ Izvesne izmene u karakter nadzora unete su preko *Uputstva za nadzornike osnovnih škola* od 6. maja 1883. godine. U ovom uputstvu prvi put se govori o tome da nadzornik treba da prati da li je učitelj rezultate postigao oslanjajući se na savremena saznanja iz pedagogije i drugih nauka, razvijajući samoradnju i mišljenje učenika ili se u metodama rada previše oslanjao na „mehanicizam i upamćivanje gradiva”.¹⁹ Uputstva za školske nadzornike koja su donošena u narednom periodu zadržala su ovaj stručno-pedagoški zahtev. Statistički pregled za period 1880–1884. godine pokazuje da se broj nadzornika kretao između 24 i 28 i da su nadzornici u reviziji u proseku provodili od 25 do 33 dana, da je svaki nadzornik u proseku imao da pregleda oko 27 škola i oceni oko 38 učitelja.²⁰ U ovakvim uslovima bilo je teško da nadzornik stekne objektivan uvid u način rada učitelja i da se pozabavi stručnim upućivanjem učitelja u bolje metode nastavnog rada.

Iako su učitelji isticali zahtev da se školski nadzornici biraju iz učiteljskih redova u periodu 1883–1886. godine broj učitelja školskih nadzornika kretao se od jedan do četiri po školskoj godini. Učitelji su znali da je u pozadini ovakvog stanja stajala politička volja. Kao simpatizeri i podržavaoci radikalne stranke u obračunu kralja Milana sa radikalima, koji je usledio nakon Timočke bune, učitelji su bili u nemilosti, a zbog svojih političkih stavova premeštani su iz mesta u mesto, pa čak i otpušteni iz službe. O karakteru školske revizije u ovom periodu govore dva priloga Jovana Miodragovića, prvi iz 1883. i drugi iz 1887. godine. U prvom je dao sliku godišnjih ispita u Lajpcigu, u koji je kao državni blagodejanac poslat na studije pedagogije, a u drugom je opisao lično iskustvo iz uloge školskog nadzornika u Srbiji. O školskoj reviziji u Lajpcigu J. Miodragović piše sledeće: ispiti se odvijaju u velikim salama i imaju karakter svečanosti, „/.../ čistoća najveća svuda! /.../ Učenici ne drhću /.../ Milina vam je prosto gledati onu mirnoću, smišljenost i slobodu s kojom deca sede, slušaju pitanja i odgovaraju na njih”.²¹ Učitelji sede u začelju sale, to je prilika da uče jedni od drugih, a ne da se uzajamno kontrolišu, nadzornik ne ispituje jednog po jednog učenika, već postavlja pitanje svima, a učenici se slobodno javljaju i ako neko pogreši drugi ga ispravljaju. Slika školske revizije u Srbiji bila je potpuno drugačija. Kao nadzornik za škole u mlavskom i moravskom srezu za školsku 1886/87. godinu, J. Miodragović piše o svom nadzorničkom iskustvu sledeće: naglašava da je obilazio škole koje se nalaze u selima kojih najčešće nema na geografskim kartama i da se

¹⁸ „Zakon o osnovnim školama”, *Prosvetni glasnik*, 1883, god. IV, sv. 4, str. 41–51.

¹⁹ „Uputstvo za nadzornike osnovnih škola”, *Prosvetni glasnik*, 1883, god. IV, sv. 9, str. 337–342.

²⁰ Jovanović, B. (1889). „Statistika nastave u Kraljevini Srbiji od 1880–81. do 1883–84. školske godine”. *Prosvetni glasnik*, god. X, sv. 9. i 10, str. 288.

²¹ Miodragović, J. (1883). „S nemačkog ispita”. *Učitelj*, god. II, br. 14, str. 209.

o tome kako da do njih dođe obaveštavao od ljudi koji su o tome imali bilo kakav podatak; da je jedan broj škola obišao u pratnji lokalnog sveštenika sa kojim je putovao na konju jer putevi nisu bili raskršteni; o školama koje je posetio piše da su blatnjave, da su deca neuredna i da je higijena na niskom nivou, da su učionice zagušljive i da se ne provetravaju, da su učenici više zaokupljeni zapamćivanjem nego razmišljanjem, da učitelji najčešće drže predavanja, a i kada postave neko pitanje da sami na njega odgovaraju.²²

Učitelji su bili nezadovoljni školskim nadzorom, delom zbog činjenice da je njihov izbor za školske nadzornike stalno bio pod znakom pitanja, delom zbog karaktera nadzora i ponašanja nadzornika koji su sebe videli kao inspektore i kontrolore. Takođe, zakon je predviđao da se platni razredi učitelja određuju prema godinama službe i ocenama koje su dobijali od nadzornika i ovo je bila tačka zbog koje je bilo teško uspostaviti odnos poverenja. Dodajmo i to da je broj nadzornika bio mali i da su nadzornici u jednoj školi boravili samo po nekoliko časova i ispitivali svakog učenika tek po nekoliko minuta. Ovakva organizacija nadzora imala je za posledicu da ministarstvo zapravo i nije moglo da dobije pravi uvid u stanje škola i rad učitelja, ali je imalo pravo da na osnovu, rekli bismo, subjektivne i za kratko vreme pribavljene procene nadzornika, unapređuje, premešta, kažnjava i otpušta učitelje. Opisujući ulogu školskog nadzora u osnovnim školama, a na temelju analize izveštaja školskih nadzornika u prvoj polovini osamdesetih godina XIX veka V. Karić piše: „Iz tih izveštaja, a naročito iz uputstava koja se daju nadzornicima osnovnih škola posmatralac dobija utisak kao da je u svom poslu oko škole i u samoj školi, učitelj glavni a škola samo sporedno sredstvo; učitelj koliko radi da radi u školi, on radi samo za ispit, za nagradu, a posle ispita kako bude.”²³

U javnosti se osamdesetih godina XIX veka vodila intenzivna polemika o školskom nadzoru. Predlozi uređenja školske revizije bili su različiti: jedni su tražili ukidanje svakog nadzora, drugi su se zalagali za uvođenje stalnog stručnog nadzora koji bi obavljali činovnici zaposleni pri Ministarstvu prosvete i crkvenih dela, treći da se ništa ne menja u konceptu nadzora, već da se on samo bolje organizuje i uredi. Koncept stalnog stručnog nadzora, koji je već bio usvojen u Nemačkoj, Francuskoj i Austriji, kod nas je zagovarao dr V. Bakić. Međutim, učitelji su imali loše iskustvo i pokazivali su snažan otpor prema reviziji, a naročito prema stalnom nadzoru koji bi se vršio tokom cele školske godine. Na učiteljskoj skupštini, koja je održana u Beogradu avgusta 1887. godine, Jovan D. Jovanović podneo je referat u kome je kao argumente protiv stalnog stručnog nadzora naveo da bi stalni nadzornici bili finansirani iz ionako malog prosvetnog budžeta i

²² Miodragović, J. (1887). „Nadzor”, *Učitelj*, god. VI, sv. 24, str. 374–376; sv. 25, str. 389–391; sv. 26, str. 410–412, sv. 27, str. 422–424; sv. 28, str. 458–461.

²³ Karić, V. (1886). *Školovanje u Srbiji i njegovi rezultati*, Beograd, str. 22–23.

da je bolje da se ta sredstva utroše na školovanje učitelja i da bi stalni nadzornici bili više agenti vladajuće stranke, nego prosvete, te da bi se više bavili političkim ubedenjima učitelja, a manje njihovim školskim radom.²⁴

Postalo je izvesno da je potrebno menjati karakter školskog nadzora koji je isključivo imao funkciju ocenjivanja učitelja i koji se razvio u instrument kontrole nad učiteljima, ali ne kontrole njihovog pedagoškog rada, već kontrole političkih stavova i odnosa prema vlastima. Dešavalo se i da nadzornik oceni učitelja lošom ocenom na nagovor seoskog kmeta kome iz kakvog ličnog razloga nije odgovarao, ili zbog privatnog sukoba učitelja sa upraviteljem škole. Na koji način su se učitelji nosili sa ovim problemima? Malobrojni i još uvek bez pravog osećanja profesionalnog zajedništva učitelji su se dovijali od prilike do prilike: da bi pripremili učenike za godišnji ispit držali su privatne časove učenicima iz bogatijih porodica, pri kraju školske godine opterećivali su učenike učenjem za ispit zadavajući im „za svaki dan po dve tri stane da nauče napamet”, dozvoljavali su da se slabiji učenici ispisuju iz škole.²⁵

Redakcija „Učitelj” ustalila je praksu objavljivanja članaka u kojima su analizirani izveštaji školskih nadzornika koji su izlazili u „Prosvetnom glasniku”. U kritici je prednjačio beogradski učitelj Đorđe Kojić. Njegova analiza izveštaja nadzornika za školsku 1887/88. godinu pokazala je da nadzornički izveštaji imaju karakter opisa stanja u školama i da u njima nema predloga kako da se stanje popravi. Na primer, nadzornici su kritikovali učitelje da drže časove gimnastike samo uoči godišnjeg ispita, ali nisu beležili da su uslovi u učionicama toliko loši da je mnogo bolje da se gimnastika i ne radi u prašini i zagušljivom vazduhu; nadzornici su često konstatovali da mnogi učenici nisu naučili da pišu, ali nisu beležili podatak da učitelji rade u nepodeljenim odeljenjima sa oko šezdeset učenika u jednoj učionici; ili, nadzornici su kritikovali učitelje da ne pomažu razvoj narodne privrede ali nisu pisali o tome da zbog čestih premeštaja učitelji nisu bili motivisani da se ozbiljnije angažuju oko školske gradine. Đ. Kojić piše: „/.../ učitelju je dato po četiri razreda i šezdeset đaka i ovaliki program, premeštaju nas svake godine, a po negde i po više puta u godini, pa opet oće da budemo pletlari, svilari, voćari i gradinari, a da čovek ovo radi treba unapred da zna da je to njegovo /.../.”²⁶

Na listi nadzornika za školsku 1887/88. i 1888/89. godinu nije bilo učitelja²⁷, ali već školske 1889/90. godine odlukom radikalnog ministra prosvete i cr-

²⁴ Jovanović, D. J. (1887). „Nadzor”, *Učitelj*, god. VI, sv. 22, str. 357–363.

²⁵ Istančić (1888), „Najbolji učitelji u Srbiji”, *Učitelj*, god. VII, br. 7, str. 108–109.

²⁶ Kojić, Đ. (1888). „Kratka pregled izveštaja sviju nadzornika osn. škola za 1887/88. školsku godinu”. *Učitelj*, god. VII, br. 33, str. 528.

²⁷ „Školski nadzornici za 1887–88. školsku godinu”, *Prosvetni glasnik*, 1888, god. IX, sv. 5–6, str. 353–354; „Školski nadzornici za 1888–89. školsku godinu”, *Prosvetni glasnik*, 1889, god. X, sv. 9–10, str. 268–269.

kvenih dela, A. Nikolića, postavljen je 51 nadzornik među kojima je bilo 9 učitelja, a školske 1890/91. godine on je postavio 59 nadzornika, od kojih 9 učitelja.²⁸

Zainteresovani da se školski nadzor uredi na drugačiji način učitelji se preko svog udruženja organizovano uključuju u raspravu o karakteru školskog nadzora. Tako je Glavni odbor Učiteljskog udruženja u 1889. godini sastavio predlog nove koncepcije školskog nadzora.²⁹ Odbor je kritikovao dotadašnju praksu nadziranja, procenjujući da je revizija uglavnom negativno uticala na autoritet učitelja i kod dece i kod građana, da se pokazalo da ocenu dobar (ocena 3) nadzornici smatraju za nisku, da nadzornici nisu stručni i da uglavnom ne poznaju školu. Učiteljsko udruženje je predložilo da se za nadzornike postavljaju lica koja imaju pedagoško obrazovanje i iskustvo u školskom radu i nastavi, odnosno da se za nadzornike biraju lica koja imaju završenu učiteljsku školu sa najmanje vrlo dobrim uspehom, sa najmanje osam godina učiteljskog iskustva i ocenom najmanje vrlo dobar za rad i sa položenim nadzorničkim ispitom iz pedagoške grupe predmeta i stranog jezika. U vezi sa dužnošću nadzornika predloženo je sledeće: zadatak nadzornika bio bi da obilazi škole na početku školske godine, da naređuje nabavku stvari koje su potrebne i rešavanje problema koji su aktuelni, da savetuje učitelje u radu i kasnije prema zatečenom stanju ocenjuje njihov rad, da u toku godine najmanje tri puta obilazi škole, da najmanje tri puta godišnje okuplja učitelje na sastanke na kojima bi se raspravljala školska pitanja, izriče opomene nesavesnim učiteljima, prisustvuje godišnjem ispitu i prevodi učenike u starije razrede u dogovoru sa učiteljem, da izveštava ministarstvo o učiteljima koji ne rade po zakonu, te da se oni kazne, da se stara o podizanju novih školskih zgrada, da daje kraća odsustva učiteljima i vodi prepisku između škole i ministarstva.

Godine 1890. dr V. Bakić napisao je novi predlog zakona o uređenju školskog nadzora kojim je tražio uvođenje *stručnog nadzora* – koji bi obavljali „praktični pedagozi i naučno obrazovani nastavnici” i *stalnog nadzora* – čime bi se obezbedilo da nadzornik upozna sve škole i učitelje i da im pruži pomoć u radu. Međutim, ovaj nacrt zakona o uređenju školskog nadzora nije primljen.³⁰

Ako pratimo uputstva za školske nadzornike koji su doneti u periodu 1879–1890. godine vidimo da se njihov karakter postepeno menjao, ali i da su ministri prosvete i crkvenih dela na različite načine definisali ulogu školskog nadzora. Takođe, možemo da zaključimo da se, iako je nadzor sve vreme imao naglašeno kontrolnu funkciju, postepeno razvija ideja o instruktivnom karakteru

²⁸ „Školski nadzornici za 1889–90 školsku godinu”, *Prosvetni glasnik*, 1890, god. XI, sv. 9–12, str. 234–235; „Nadzornici osnovne škole za 1890–91. god.”, *Prosvetni glasnik*, 1891, god. XII, sv. 6, str. 282–284.

²⁹ „Predlozi VI učiteljskoj skupštini”, *Učitelj*, 1889, god. VIII, sveska za juni, str. 391–395.

³⁰ „Sastanak 626, 627. i 628. (13, 22. i 27. mart 1896. god.)”, *Prosvetni glasnik*, 1895, god. XVI, sv. 6, str. 283–288.

školskog nadzora. U uputstvima za nadzornike pojavljuju se pedagoški zahtevi – insistira se na tome da nadzornik treba da prati ne samo ukupan rezultat u nastavi, već i način na koji je do njega učitelj došao. Takođe, nadzornici su dobili još jednu važnu ulogu – da pribiraju statističke podatke o brojnom stanju škola, učitelja i učenika, čime se postepeno uobličavala statistika javne nastave. Problem izbora školskih nadzornika, međutim, u ovom periodu nije bio rešen – nadzornici su uglavnom postavljeni iz redova profesora gimnazija (visoka stručna sprema je bila osnovni uslov izbora nadzornika), „fakultetlije”, kako su ih nazivali učitelji, često nisu bile zainteresovane, a ni stručno osposobljene da preuzmu ulogu savetnika i pomognu učiteljima da unaprede kvalitet nastavnog rada.

Promene u koncepciji školskog nadzora u periodu od 1890. do 1898. godine

U narednom periodu, sve do donošenja *Zakona o narodnim školama* od 26. jula 1898. godine, karakter školskog nadzora nije se bitnije menjao, osim što su ministri prosvete u uputstvima akcentovali različite zadatke školske revizije: dok su jedni insistirali na sakupljanju podataka o brojnom stanju škola, učenika i učitelja, drugi su u prvi plan stavljali godišnje ispite učenika i ocenjivanje učitelja. Otpor učitelja prema nadzoru i nadzornicima bio je stalno prisutan. Zbog neregularnih uslova rada koji su nastali u godini izbora za Skupštinu (školska 1892/93. godina), kada su učitelji masovno otpušteni i premeštani zbog političkog angažovanja, doneta je odluka da se ne realizuje revizija i da godišnje ispite i prevođenje učenika u više razrede izvrše sami učitelji.³¹

U školskoj 1893/94, 1894/95. i 1895/96. godini nijedan učitelj nije postavljen za nadzornika (broj nadzornika kretao se između 50 i 70).³² Odluku da se učitelji ne kandiduju za nadzornike J. Miodragović je u ime Glavnog prosvetnog saveta obrazlagao činjenicom da bi izbor učitelja za nadzornike stvorio organizacione poteškoće – škole bi u poslednjem mesecu školske godine morale da nađu zamenу učitelju koji zbog revizije ne bi mogao da drži nastavu, procenom da učitelji nisu dovoljno kompetentni – često drže nastavu samo u određenim razredima i nemaju dovoljno iskustva u radu u svim razredima osnovne škole i stavom da je „neumesno da ravan ravnog ocenjuje”.³³ Zbog odluke Glavnog prosvetnog saveta

³¹ „Ispiti u osnovnim školama ove godine“, *Učitelj*, 1893, god. XII, br. 10, str. 874.

³² „Sastanak 591. (27. april)“, *Prosvetni glasnik*, 1894, god. XV, sv. 7. i 8, str. 332–334; „Školski nadzor u 1894–95. godini“, *Prosvetni glasnik*, 1895, god. XVI, sv. 6, str. 316–317; „Školski nadzor u 1895–96. šk. god.“, *Prosvetni glasnik*, 1896, god. XVII, sv. 6, str. 269–272.

³³ Miodragović, J. (1896). „O kandidaciji učitelja za nadzornike“, *Učitelj*, god. XV, br. 19–20, str. 998–1005.

da se učitelji ne postavljaju za nadzornike učitelji S. Maksimović i M. Stojanović dali su ostavku na članstvo u Glavnom prosvetnom savetu.³⁴ Pod pritiskom učitelja i ministra prosvete i crkvenih dela u naredne dve školske godine Glavni prosvetni savet predložio je liste školskih nadzornika na kojima je bilo učitelja, od kojih je u 1896/97. postavljeno pet, a u školskoj 1897/98. godini njih deset.³⁵

Neodlučnost prosvetne vlasti da uvede stalni stručni nadzor imala je korene u nepoverenju prema nadzoru kao instrumentu unapređivanja kvaliteta rada škola i učitelja, u podozrivosti prema ustanovljavanju nove prosvetne institucije koju je, procenjivalo se, trebalo dodatno držati pod kontrolom i u proceni da je novac iz prosvetnog budžeta bolje upotrebiti na podizanje školskih zgrada i plate učitelja, a delom je bila posledica činjenice da su svaku promenu školskog nadzora učitelji primali sa rezervom i da je nadzor bila tema oko koje su Ministarstvo prosvete, Glavni prosvetni savet i učitelji imali često sasvim različita gledišta. Nakon isprobavanja različitih modela revizije, krajem XIX veka, ušlo se u korenitu reformu u ovoj oblasti, srpska prosveta dobila je stalni stručni školski nadzor, po ugledu na nadzor koji je već bio razvijen u evropskim zemljama.

Uvođenje stalnog stručnog nadzora nad osnovnim školama

Rad na reformi školskog nadzora u Kraljevini Srbiji nastavljen je u 1898. godini. Učiteljsko udruženje i Glavni prosvetni savet sastavili su svoje predloge zakona o uređenju školskog nadzora, predloge kojima se u suštini tražilo uvođenje stalnog stručnog nadzora.³⁶

Stalni stručni nadzor u osnovnim školama uveden je *Zakonom o narodnim školama* od 26. jula 1898. godine.³⁷ Ovim zakonom predviđeno je da nadzor vrše glavni nadzornik (referent za osnovnu nastavu u Ministarstvu prosvete i crkvenih dela) i okružni školski nadzornici. Sprema nadzornika definisana je na sledeći način: za nadzornike su mogli biti postavljeni profesori učiteljskih i srednjih škola koji su položili profesorski ispit iz pedagoško-filozofske grupe nauka i imaju najmanje deset godina nastavničkog staža, a u oskudici ovih kandidata za nadzornike mogu biti birani i učitelji sa najmanje 15 godina radnog iskustva i odličnom ocenom za rad. Pored dužnosti da prikupljaju statističke i druge podatke o ško-

³⁴ „Protiv učitelja“, *Učitelj*, 1896, god. XV, br. 16, str. 826.

³⁵ „Nadzornici za školsku 1896/97. god.“, *Prosvetni glasnik*, 1897, god. XVIII, sv. 6. str. 318–319; „Školski nadzor u 1897–98. šk. god.“, *Prosvetni glasnik*, 1898, god. XIX, sv. 6. str. 289–291.

³⁶ Pruska je uvela stalni školski nadzor još 1872. godine („Napomene o platama učiteljskim i nadzoru osnovnih škola u nekim evropskim zemljama“, *Prosvetni glasnik*, 1898, god. XIX, sv. 5. str. 249).

³⁷ „Zakon o narodnim školama“, *Prosvetni glasnik*, 1898, god. XIX, sv. 9. str. 442–453.

lama, učiteljima i učenicima, okružni nadzornici dobili su zadatak da najmanje tri puta godišnje obilaze škole u svom okrugu (poslednji pregled škola vrši se krajem školske godine kada se ocenjuju učitelji i učenici prevode u više razrede), da postavljaju školske upravitelje i nadgledaju njihov rad, kao i rad školskih odbora, da se staraju o otvaranju novih škola i razreda, rešavaju sporove između učitelja, upravitelja i školskog odbora, isleđuju manje krivice učitelja, odlučuju o upisivanju i ispisivanju učenika, sazivaju mesna, sreska i okružna veća učitelja i upravitelja, brinu o popunjavanju upražnjenih učiteljskih mesta, vode prepisku između učitelja i Ministarstva prosvete, podnose tromesečne izveštaje o školama u okrugu i daju predloge šta treba da se uradi.

Prvi stalni školski nadzornici postavljeni su 11. septembra 1898. godine, bilo ih je 17 i većinom su bili izabrani iz redova profesora gimnazija i učiteljske škole.³⁸ O novom konceptu školskog nadzora učitelji su raspravljali na skupštini Učiteljskog udruženja koja je održana avgusta 1899. godine u Kragujevcu. U uvodnom referatu J. Maksimović izneo je očekivanja učitelja.³⁹ Zbog iskustva sa školskom revizijom iz prethodnog perioda, učitelji su bili posebno osetljivi na narušavanje njihove autonomije i J. Maksimović je u referatu akcentat stavio na odnos nadzornika prema učiteljima – od nadzornika traži da u prvom redu vode računa o ugledu učitelja, da održavaju jedinstvo i harmoniju u odnosima, da imaju razvijenu svest o tome da učitelji imaju svoja prava i da im nisu potčinjeni, da poštuju slobodu učiteljeve misli koja je uslov i naučnog i školskog rada.

Uputstvo nadzornicima za školsku 1899/1900. godinu, doneto 24. decembra 1899. godine, veoma je opširno.⁴⁰ Njime je definisano da nadzornik vrši administrativni nadzor u cilju otklanjanja problema u radu škole i instruktivni nadzor u cilju unapređivanja rada učitelja. U devetnaest tačaka detaljno su razrađeni zadaci nadzornika. Da bi se obezbedio kontinuitet u nadzoru određeno je da nadzornik obilazi škole tri puta godišnje, iznenada i bez najave. Na početku godine nadzornik treba da se upozna sa školama – da sagleda u kakvom su stanju školske zgrade, učionice, školski nameštaj, nastavna sredstva, školska dvorišta, školske knjižnice, školske kase, plate i smeštaj učitelja. Drugi pregled škole nadzornik treba da vrši sredinom godine, kada proverava da li su rešeni problemi konstatovani u prvom pregledu. Treći pregled odnosi se na godišnje ispite učenika i ocenjivanje rada učitelja. Posebnim poglavljem, „Ponašanje nadzornikovo“, nadzornici se upućuju na koji način da se ophode prema učiteljima. Između ostalog je naglašeno: „Nadzornik nikada ne sme smetnuti s uma da je služba

³⁸ „Ukazi njegovog veličanstva kralja“, *Prosvetni glasnik*, 1898, god. XIX, sv. 11. str. 490.

³⁹ Maksimović, J. (1899). „Kakav treba da je školski nadzornik prema školi i prema učitelju“. *Učitelj*, god. XIX, br. 2, str. 98–100.

⁴⁰ „Uputstvo nadzornicima osnovnih škola“, *Prosvetni glasnik*, 1900, god. XXI, sv. 1. str. 14–31.

učiteljska mučna i zamorna i da je njemu zadatak da je učiteljima olakša savetom, uputom i nabavkom svih potreba na vreme. Stoga će on njih više poučavati i upućivati nego prekoravati i kažnjavati i samo onda ako pouke i uputi ne pomognu, pribegavaće kaznama kao krajnjim sredstvom”.⁴¹

Kada je 1898. godine uveden stalan stručni nadzor za nadzornika za Beograd postavljen je dr Stevan Okanović. Iz njegovog izveštaja o narodnim školama u Beogradu u školskoj 1900/1901. godini saznajemo da je u pogledu instruktivnog, stručnog nadzora, preduzeo sledeće: sa učiteljima je nakon posmatranja nastavnih časova organizovao veća na kojima je raspravljao o nastavnim pitanjima, u nekolicini škola angažovao je sposobnije učitelje da drže pedagoška predavanja, osnovao je učiteljski hor, preporučivao učiteljima koju stručnu literaturu da čitaju, a planirao je i da organizuje obuku učitelja u stranim jezicima da bi mogli da koriste pedagošku literaturu.⁴² Sličnu praksu uveli su i drugi okružni školski nadzornici.

Da bi u praksi zaživela koncepcija stalnog stručnog nadzora koja je uvedena zakonom iz 1898. godine, bilo je neophodno da se obezbedi dovoljan broj stručnih nadzornika. Na inicijativu profesora Velike škole, dr V. Bakića, 1900. godine ustanovljena je na Velikoj školi 11. filozofsko-pedagoška grupa koja je, između ostalog, trebalo da sprema školske nadzornike i na koju su od 1901. godine učitelji primani za redovne slušaoce.⁴³ Ali, novom reformom školskog nadzora koja je započela donošenjem *Zakona o narodnim školama* od 19. aprila 1904. godine, izmenjeni su zahtevi u vezi sa stručnom spremom nadzornika. Naime, određeno je da se za nadzornike mogu postavljati profesori gimnazija i učiteljskih škola sa položenim ispitom zrelosti, završenim Filozofskim fakultetom i položenim profesorskim ispitom iz pedagoške grupe predmeta. Novim zakonom tražilo se da nadzornik ima položen ispit zrelosti, a učitelji koji su u međuvremenu upisali studije pedagogije na Velikoj školi nisu imali položen ovaj ispit. Time je ponovo otvoreno pitanje izbora školskih nadzornika iz učiteljskih redova.

Zaključak

U periodu 1898–1904. godine, u Srbiji je zaveden stalan stručni nadzor osnovnih škola. Za razliku od školske revizije koja je uvedena tridesetih godina

⁴¹ Isto, str. 29.

⁴² Okanović, S. (1901). „Izveštaj o narodnim školama za grad Beograd“, *Prosvetni glasnik*, god. XXII, sv. 2. str. 173–188; sv. 7, str. 813–830.

⁴³ Tešić, V. (1967). „Pedagogija na Liceju, Velikoj školi i na Univerzitetu u Beogradu do 1914. godine“. U N. Potkonjak i dr. (ur. ed.) *Sedamdeset pet godina Katedre za pedagogiju*, Beograd: Filozofski fakultet, str. 7–39.

XIX veka i imala funkciju upravnog nadzora, stalan stručni nadzor imao je u većem stepenu instruktivni karakter i bio je u funkciji unapređivanja rada učitelja.

Da bi se promenila tradicija školskog nadzora, koja se formirala kroz čitav XIX vek, nije bilo dovoljno da se donese zakon o stalnom stručnom nadzoru. Bili su potrebni školovani nadzornici. S druge strane, stalni školski nadzor nije bio dovoljan da se reše brojni problemi osnovne škole. Neredovnost učiteljskih plata, nedovoljno izdvajanje iz opštinskog budžeta za školske zgrade i opremu škole, nedostatak udžbenika, veliki broj učenika u odeljenjima, neredovnost pohađanja nastave, svi ovi problemi čekali su nadzornika kao eksponenta državne vlasti, mada on nije mogao da ih reši.

Debata o karakteru nadzora nad osnovnim školama nije dovela do željenih rezultata, ali je ukazala na razvoj profesionalne svesti učitelja u Srbiji i njihovu potrebu da se naučno i društveno afirmišu.

Reference

- BAKIĆ, V. (2009). *Beleške o prosvetnim i kulturnim, političkim i ratnim događajima u Srbiji*. Užice: SAO – Učiteljski fakultet.
- DRAGIĆEVIĆ, T. I TIMOTIJEVIĆ, S. (u red.) (2009). *Školstvo i prosveta u Srbiji 1817–1838*. Beograd: Arhiv Srbije.
- ĐUROVIĆ, A. (2004). *Modernizacija obrazovanja u Kraljevini Srbiji 1905–1914*. Beograd: Istorijski institut.
- GRUJIĆ, V. (2008). *Osnovnoškolsko obrazovanje i vaspitanje u Srbiji od sticanja državne nezavisnosti do Prvog svetskog rata*. Spomenik SANU – Odeljenje društvenih nauka. Beograd: SANU.
- LUHMANN, N. (1998). *Das Erziehungssystem der Gesellschaft*. Frankfurt: Suhrkamp.
- TRGOVČEVIĆ, LJ. (2003). *Planirana elita – O studentima iz Srbije na evropskim univerzitetima u 19. veku*. Beograd: Istorijski institut.
- ČASOPIS ŠKOLA.
- ČASOPIS PROSVETNI GLASNIK.
- ČASOPIS UČITELJ.

Nataša Vujisić Živković⁴⁴
Faculty of Philosophy, University of Belgrade

Development of the Institution of Continuous Supervision of Primary Schools in Serbia at XIX Century⁴⁵

Abstract: In this paper we presented the development of the institution of school supervision in Serbia in the 19th century. Based on the analysis of the normative framework of school supervision (school law, instructions and regulations), reports of school inspectors and teachers' notes on the character of the school supervision, we tried to illuminate and explain changes in the concept of supervision over primary school. Our analysis has shown that school supervision in Serbia started as an administrative inspection which had a function of control of schools and teachers, and that in nineties of the 19th century, prevailed concept of continuous professional supervision with the dominant instructive function – to improve the quality of the teaching and teachers' qualifications. Changes in the concept of school supervision is reflected in the different names of the institution: first, the monitoring was carried out by directors and inspector, then by the guardians and at the end of the century schools' supervisors.

Key words: history of education, school supervision, primary school.

⁴⁴Nataša Vujisić-Živković is assistant professor at the Faculty of Philosophy, University of Belgrade.

⁴⁵This paper is a part of research project undergoing realization at The Institute of Pedagogy and Andragogy, Faculty of Philosophy in Belgrade, „Models of assessment and strategies for improvement of quality of education” (179060), supported by Ministry of science and technology RS.